

ПРИКАЗ ИЗЛОЖБЕ *BYZANTIUM 330-1453* : КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА УМЕТНОСТИ, ЛОНДОН 25. ОКТОБАР 2008. - 22. МАРТ 2009.

У лондонској *Royal Academy of Arts* између 25. октобра 2008. и 22. марта 2009. године одржана је репрезентативна изложба *Byzantium (330-1453)*, аутора Робина Кормака (Robin Cormack) и Марије Васиљаки (Maria Vassilaki). Овај велики подухват организовала је Краљевска академија уметности у сарадњи са Бенаки музејом из Атине. Изложба има уметнички карактер и обухвата период од оснивања Константинопоља (Цариград), 11. маја 330. године, до његовог дефинитивног пада под турску власт 29. маја 1453., на чијем челу је био Мехмед II Освајач (1451-1481). Покровитељ изложбе био је принц од Велса, Чарлс, а поставку су извели Робин Кормак, Марија Васиљаки и Адријан Лок (Adrian Locke).

На изложби и у изванредном каталогу представљено је 320 дела из 85 најзначајних светских музеја и других институција, а на изради текстова и каталожских јединица учествовало је више од стотину аутора. Из Србије, са материјалом из властитих колекција, учествовали су Народни музеј и Музеј примењене уметности – из Београда. У Организационом комитету Србију су заступали професор Марица Шупут и академик Гојко Суботић.

Изложба је веома добро најављена, као светски културни догађај; обиље пропагандног материјала налазио се на сваком кораку, од великих плаката на станицама метроа и по трговима, преко новина, афиша, телевизије и видео-паноа, панела и скринова. Простор испред саме Академије уметности красила су два плаката огромних размера и велики транспарент који је прекривао фасаду грађевине.

Поставка је изведена у неколико велих сала академије, а материјал је изложен према класичним принципима уз употребу најсавременијих техничко-технолошких помагала. Смиреној отмености поставке допринели су препознатљива византијска палета (пурпурно-црно са повременим златним акцентима), веома добро али дискретно (спот) осветљење предмета и „невидљиве“ витрине. Поред неколико карата Византијског царства и копија фресака из Галерије фресака (Београд), остали простор био је намењен експонатима.

Међу најстарије предмете на изложби спадају две касноантичке мермерне скулпуре, из друге половине

3. века, донете из Уметничког музеја града Кливленда (кат. 1. и 2), као и бронзани портрет цара Константина I Великог (306-337), настао између 325. и 330. године (кат. 5) и знаменита камеја из Кусатка (кат. 4), такође из прве половине 4. века, обе из Народног музеја у Београду. Следе фрагменти мозаика из Тебе (кат. 8) и фреско сликарства из Солуна (кат. 9.1 и 9.2). Пажњу публике привукле су сребрне хеленистичке статуе, настале око 324. године у Риму (кат. 10. 1-3) – данас се чувају у Британском музеју – а три од четири изложених представљају персонификације великих градова Рима, Константинопоља и Александрије.

Сребрни, делимично позлаћени ковчежић (кат. 12), настао између 330. и 380. године, неизвесне намене, за који се претпоставља да је употребљаван у тоалетима, иконографски припада касноантичкој уметности, али инскрипција на њему (*Секундус и Пројекта живе у Христу*) сврстава га у ранохришћански материјал. Шест примерака плиткорелефне пластике у слоновачи, углавном из 5. века, са календарским и жанр сценама, проширују лезу интересовања према лаичком и свакидашњем у византијској цивилизацији. Најстарији путири на изложби потичу из 6. века, први је пореклом из Антиохије (кат. 19), а други из Сирије (кат. 35), а том времену припада и сребрна патена из Цариграда са Причешћем апостола из 565-578. године (кат. 20). Мала колекција диптиха и икона од слоноваче из 6. века потврђује став да је до овог времена хришћанска иконографија готово сасвим дефинисана, али и да су и даље присутна дубока сазвучја касноантичке уметности. Исти став може да се задржи и *a proros* ситне пластике на сребрним ампулама, златним пекторалним привесцима, сребрним тањирима и великој сребрној вази (све из 6. и 7. века). На сакралном материјалу из 7. века очигледан је покушај да се у потпуности поштују иконолошка начела (плошност композиција, одсуство треће димензије, плиткорелефно уподобљење ликова...) и, мада ови примерци потичу из Константинопоља, примећује се извесна неспретност и наивност, нарочито у анатомији ликова. Неколико примерака репрезентативног накита из 6. и 7. века носи исте одлике савремене византијске уметности, али поштујући и начела касноантичке минијатуре, посебно нумизматике. У свему томе упечатљив је утисак да су

* Душан Миловановић, историчар уметности, Музеј примењене уметности, Београд

рановизантијски аутори, далеко успешнији у изради орнамената свих врста него у композиционим решењима или при извођењу људских фигура, нарочито ако се радило у металу.

Најстарији експонат на изложби (кат. 46) представља фајумски портрет младе жене (настао између 55. и 70. године), надалеко чувену представу која је и овог пута покренула низ питања у вези са тезом да су ови портрети представљали апсолутни ликовни узор ранохришћанској уметности. И поред свег напрезања, ни овога пута нисмо успели да откријемо озбиљнију везу између ове аристократске, хладне и увелико академизоване уметности и византијске иконе. Насупрот томе три ремек-дела, иконе из 6. и самог почетка 7. века (кат. 47, 313 и 314), представљају само преостале мрвице огромне баштине која је уништена у лудилу иконокластичких времена и наравно – велики је жал за заувек изгубљеним.

Један фолио из Матејевог јеванђеља, писан златом, настао у другој половини 6. века у Сирији или Палестини (кат. 49) с изванредним минијатурама из житија и усековања светог Јована Претече, као и минијатуре из два цариградска псалтира, из 843. и 1066. године (кат. 50, 51) изврстан су представник овог сегмента византијске уметности. Из 9. и 10. века потичу два мисионарска пекторална крста (кат. 54, 53) и мала ставротекa (кат. 52), изведена од сребра и злата и украшена емајлом и нијелом. Иконографија ових предмета у сагласности је с претходним минијатурама, односно уметношћу постиконкластичког периода. Изванредна цариградска икона из 14. века, која представља тријумф православља (кат. 57), и у хронологији изложбе је постављена као симбол победе иконе над иконоборцима. Године 843. године, у време царице Теодоре и патријарха Методија, иконе су поново враћене у употребу и тај догађај празнује се у Недељу православља, односно прве недеље Великог поста.

Сасвим је јасно да су за изложбу пробрана све сама ремек-дела и да свако заслужује далеко већу пажњу од оне коју ћемо им ми указати, али ради оскудице простора и природе овог чланка посветићемо се само највећима. Златна икона Арханђела Михаила са четири пара светих ратника (кат. 58), изведена емајлом и украшена драгим камењем, из цркве светог Марка у Венецији из 12. века, спада међу најупечатљивије експонате, а организатори су је представили као кључан симбол ове величанствене изложбе. Изузетан примерак представља и дијадема цара Лава VI (886-912), компонована од три предмета из три удаљена периода (кат. 64). Сама дијадема, изведена у емајлу и украшена бисерима, израђена је за цара у Константинопољу. На њу је постављен знатно старији комад горског кристала који представља Небески Јерусалим из касноантичког периода (4-5. век), а

у центар је касније монтирана статуета Богородице Оранте, изведена у Венецији у 13. веку. Тако компартименти ове композиције обухватају период од готово хиљаду година. Поред оних најстаријих из 4. и 5. века (159, 160. и 180), неколико примерака богослужбеног текстила из 9. и 11. века (кат. 4863) сведоче о врхунцу који је и у овој дисциплини византијска уметност достигла. Један од узбудљивијих одељака на изложби састављен је од предмета, плакета, полиптиса и икона од слоноваче (укупно 13 примерака), израђених у Константинопољу у 10. веку (кат. 65-78).

Романичка стеатитна иконица Успења Пресвете Богородице из друге половине 10. века (кат. 79), настала у Цариграду, алабастерска патена (11-12. век) опточена сре-бром и украшена драгим камењем, бисером и емајлом клоазоне (кат. 80), Патријаршијски путир (Константинопољ, 10-11. век) са чашом од сардоникса (кат. 81) и коначно оков јеванђеља изванредно украшен (кат.82), сведоче о улози полудрагог и драгог камења у византијској уметности – са једне стране у погледу раскоши, а с друге при коришћењу симболичких вредности ових материјала.

Посебан одељак на изложби (и у каталогу) посвећен је свакодневној употреби керамике, а од 15 примерака, међу којима је претежно трпезно посуђе, већина је из 12. века, с изузетком египатске посуде за парфем у облику рибе (кат. 90), која потиче из 5-6. века, и неколико тањира из 13. века. Такође, у намери да дочарају свакодневни живот византијске аристократије аутори су представили изванредно број репрезентативних примерака стоног прибора где доминирају сребрне кашике (кат. 99-102; 107-109) и тањира (кат. 105, 106), а изузетан утисак оставили су једна бронзана кофица из 6. века, из атинског Бенаки музеја (кат. 98) и неколико бронзаних тегова са царским портретима (кат. 116-118).

У оквиру исте теме о византијској свакодневици представљено је више извршних примерака накита и украса из свих византијских епоха и с разних страна, а код већине примерака се може уочити да основна техника израде припада такозваном *opus interrasile diatrita*, ажурирању или, како се код нас каже, техници на пробој (кат. 119-156, осим неколико изузетака). Сав накит зрачи отменошћу, сваки примерак превасходно јесте инсигнија која статусно дефинише носиоца. Ови предмети били су намењени кићењу, никако кинђурењу. Један сегмент изложбе посвећен је и текстилима и одевању Византинаца, а посебну пажњу привукли су добро очувана децја везена туника из 6-8. века и сандалице (кат. 165. и 166) из 5-7- века, из Египта.

Као што се и очекује, централна тема изложбе названа је *У цркви*. Главном салом доминира прекрасни и изванредно очувани бронзани хоросни свећњак (кат.

170), пречника 3,5 м, из 13-14. века, донесен из Минхена. Представљен је и чувени поликандилион (са 9 прстенова за кандила) из Британског музеја (кат. 171), који потиче из времена између 550. и 650. године, али би према крстоликој инскрипцији у розети могао да буде посвећен и цару Јустинијану I (527-565), односно да потиче из времена његове владавине. Међу неколицином изложених предмета од бронзе свакако треба истаћи и два звона српског великаша и ктитора Родоп (кат. 172 и 173), израђена 2. августа 1432. године. Изврсна стона сребрна кадионица с краја 12. века (кат. 176), чије порекло није сасвим дефинисано, а претпоставке се крећу широко између Константинопоља и Италије (!?), мада по многим особинама подсећа на, додуше нешто млађу, српску средњовековну сакралну сребрнину. Пред монументалним крстовима реликвијарима (кат. 182 и 188) из прве половине 10, односно с краја 12. века, литијским крстовима (кат. 189-192) од 10. до 12. века, као и пред пекторалним, углавном мисионарским крстовима – реликвијарима (кат. 193-197) од 8. до 11. века – једноставно застаје дах. Од мермерне пластике аутори су очигледно желели да представе зооморфно уподобљење ехаристије, па је тако на четири примерка, од којих један представља трометарски епистил пореклом из Скрипуа из 873/74. године (кат. 183), два су плоче с два лица, последња је једностранна, а на свиму су представљени афронтирани паунови који пију из Извора живота над којим се издиже Дрво живота (кат. 183-186). У овом сегменту изложбе, међу мајсторски пробраном ситном пластиком, доминира окована камеја Христа Пантократора из 13. века, власништво Музеја примењене уметности, и окована гема од горског кристала са представом Пантократора, 11-12. век из Бенаки музеја (кат. 202. и 203).

Међу текстилијама представљени су све сами капитални примерци, ремек-дела: покров за путир, 13-14. век из Бенаки музеја (кат. 210), плаштаница (кат. 212) настала 1406-07. на територији Грчке, а данас се чува у Лондону (V&A), свилени покров за гроб швајцарског витеза Отона де Грандона у лозанској катедрали, исткан и извезен у последњој четвртини 13. века (кат. 256) и велика везена икона светог Ђорђа из Молдавије, настала око 1500. године (кат. 267).

Лампе – уљанице (кат. 218-220), настале у периоду од 6. до 8. века, послужиле су ауторима изложбе да илуструју преплитање и у овом случају праву борбу касноантичке и хришћанске иконографије. На кадионици нађеној у Јањеву, која се данас чува у Музеју примењене уметности, настала је у релативно мирној атмосфери 14. века (кат. 217), нешто је сасвим другачије. Као и у осталим дисциплинама, и овде се сусрећемо с решењима која већ нагињу академизму. И као да се припрема још један узлет. Критична интелектуална маса

на малом простору, већ богато засејаном предачком баштином, под притиском смртне опасности што се приближава с истока, услед ванредне трансмисије великог богатства ка уметности и духовности у ондашњој Србији, створила је последњи цвет „Византијског Комонвелта“ – Моравску уметничку школу. Желећи да гледаоцу са запада што обухватније растумаче феномен иконе, аутори су назначили исходишта, основне појмове, правце развоја, типологију, најзнаменитије иконе у Византији, често заобилазећи теолошко утемељење иконе. Имајући у виду да су аутори пре свега поставили уметничку изложбу намењену управо гледаоцу са запада, за то можемо да имамо разумевања.

На изложби је највише било икона и њихов број прелази трећину свих експоната, што је више од стотину примерака из свих периода дванаестовековног Византијског царства. За ову прилику издвојићемо мозаичне, Христа из Равене из 545. године (кат. 222) и корпус од четири изванредне иконе изведене у реткој и скупоцењој техници микромозаика. То су цариградска икона светог Теодора Стратилата из 14. века (кат. 224), Христоса Пантократора, која је израђена у Константинопољу између 1150-1175, а данас се чува у Фиренци (кат. 225). Преображење настало у византијској престоници око 1200. године данас се чува у Лувру (кат. 226), величанствени диприх с Великим празницима, такође цариградски рад из 14. века, чува се у Фиренци (кат. 227), а ту је и изванредна икона уснулог Христа (*Во гробје плотски*), настала у Константинополису 1385/6. године, за базилику Светог Крста у Јерусалиму, где се до данас чува као део тамошње италијанске културне баштине (кат. 228).

Корпус охридских икона који обухвата период од краја 12. до краја 14. века, као и увек, побуђивао је велику пажњу, а нарочито чувена двострука икона с Благовестима и Богородицом Психосостријом (кат. 230). Уз раме им је стајала двострука икона из Народног музеја у Београду са Благовестима и Богородицом Одигитријом (кат. 236) и икона Светог Димитрија из Музеја примењене уметности (кат. 237). И поред све велепности овог изврсног сегмента изложбе, стиче се утисак да би укључивањем икона из манастира Ватопеда, Хиландара и из Протатске цркве са Свете Горе назив изложбе у потпуности био оправдан.

Поред поменутих предмета, из Музеја примењене уметности аутори су одабрали и парадни мач (кат. 103), направљен на прелазу из 14. у 15. век у непознатој византијској царској радионици, а случајно пронађен тридесетих година 20. века на десној дунавској обали у Београду заједно с једном сабљом. Занимљиво је да је ово био и једини примерак оружја на изложби. Све предмете из Музеја примењене уметности, као и звоно из Пећке патријаршије обрадио је Душан Миловановић. Фотогра-

фије је снимио Влада Поповић. Координатор изложбе био је Дејан Сандић, а отварању су присуствовали директор Музеја Иванка Зорић и Душан Миловановић.

Из Народног музеја у Београду изложено је 19 предмета од којих, поред поменутих издвајамо и златне украсне плочице за корице књиге са емајлом из друге половине 11. века (кат. 271. 1-4), које су до нас стигле из манастира Хиландара, затим запон хумског кнеза Петра из 1220. године (кат. 278), прстен краљице Теодоре из 1332. године (кат. 276), српски средњовековни накит из оставе нађене у Марковој Вароши (кат. 272-275; 283, 284), као и фрагмент сребрног реликвијара из исте оставе (кат. 282), сребрна чаша цара Душана која је направљена између 1345-55. (кат. 279), чаша из 15. века (кат. 280),

Андреашке двери из друге половине 14. века (кат. 281) и неколико копија фресака. Предмете су обрадили: Бранка Иванић, Јелена Кондић, Емина Зечевић, Александра Нитић, Софија Кајтез, Жељко Темерински, Наташа Церовић, Сања Пајић и Бојан Поповић. Фотографије је израдио Небојша Борић, а отварању је присуствовала директор Музеја Татјана Цветичанин.

И поред презентације 23 предмета из Србије, не можемо се отети утиску да је, уз бољу организацију, материјал из других музеја, нарочито из Музеја Српске православне цркве и из манастирских ризница, требало да буде више заступљен. У сваком случају, нова прилика се указује 2011. године, када ће у Немачкој бити организована следећа изложба византијске уметности.